

CSERESNYÉS FERENC

Migrációs potenciálok és trendek Európában

A gyanútlan szemlélő a 80-as évek elejétől egy újabb világméretű probléma kialakulásának és gyors térhódításának lehet tanúja. A jelenség neve: tömeges méreteket öltő népességmozgás.¹ A két világrendszer elválasztó vasfüggöny megszűnése óta a nyugat-európai bevándorlók éves száma az 1986-os egymillióról közel 3 millióra (1992) nőtt.² A hajdani Német Szövetségi Köztársaságban 1960-ban 686 ezer, 1989-ben 4,8 millió a külföldi. Ma az egyesült Németországban csaknem 7 millió bevándorló él.³

A második világháborút követő európai migráció több fázisból áll. Az első szakaszt, a negyvenes évek második felét a háborús események következtében lakóhelyükről-részben már a háború előtt, illetve alatt-elkerült személyek (Displaced Persons) hazatérése jellemezte. A háborúban vesztes országoknak (Németország, Magyarország) ekkor kellett befogadniuk a szomszédos országokból elmenekült, illetve elüldözött kisebbségeket.

Az 1950-es és 80-as évek közötti, második időszakot Európában a dél-északi irányú vándorlás uralta a magyar, cseh és lengyel forradalmat követő menekültáradat ellenére. Ez az irány az Európán belüli mozgásokra éppúgy érvényes, mint a Harmadik Világ néhány országából Európába érkező migrációra. Először az 50-es évek közepén a függetlenné vált gyarmatok fehér tisztségviselői tértek haza Nagy-Britanniába, Franciaországba, Belgiumba és Hollandiába. Hamarosan követte őket a gyarmati népesség fehér uralomhoz bizonyos mértékig kötődő rétege. Többségük munkát keresett, de utaztak politikai és etnikai menekültek is az egykori gyarmattartók országába.

Igen jelentős ebben a periódusban a vendégmunkás-migráció. Az elüldözöttek és a gyarmatokról hazatérők integrálását követően Nyugat-Európa ipari országai további munkaerőigényük fedezése céljából toborzásba kezdtek a Földközi-tenger menti országokban. A rotációs jellegűnek gondolt munkaerő-rekrutálásba Németország később kapcsolódott be, mert a berlini fal felhúzásáig lehetősége volt (keleti) német munkavállalók alkalmazására. A 70-es évek elejére tehető első kőolajár-krízis hatására azonban az Európai Közösség országai leállították a munkaerő-bevándorlást. A befogadás korlátozására a vendégmunkások végleges letelepedéssel válaszoltak, sőt magukhoz vették addig otthon tartózkodó családjukat is. Ezzel az ideiglenesnek tervezett rendszer csődöt mondott: a vendégmunkások de facto bevándorlókká lettek.

A nemzetközi mobilitás szélszélűebb időszakot követő harmadik fázisában, a 80-as évek végén megváltozott a migrációs áramlások iránya: mindenekelőtt felerősödött a kelet-nyugati vándorlás. A Szovjetunió és utódállamai, valamint a Balkán bizonyos részei fontos elvándorlási körzetekké váltak. Európa kettéosztottságának megszűnése, a határok kinyílása tette lehetővé a migrációsirány-változást. A kelet-nyugati irányú vándorlás kedvezményezettjei kétségtelenül azok az etnikai kisebbségek, amelyeket anyaországuk erősít (Németország, Izrael, Görögország, Törökország): nem csupán törvényesen áttelepülhetnek, de a felvevő országokban állami beilleszkedési segélyekkel is támogatják őket.

Ez idő szerint a dél-északi irányú vándorlás kissé háttérbe szorult, pedig a dél-európai országokban továbbra is ennek van nagyobb jelentősége. Elsősorban olyan országok gondjairól van itt szó, mint Olaszország és Spanyolország, ahová a 80-as évekig alig történt bevándorlás. Franciaországba szintén többen érkeznek a Maghreb-térség országaiból, mint Európa keleti feléből.

Viszonylag kevés figyelmet kapott a társadalmi, politikai elit bizonyos csoportjainak mára jelentékennyé vált migrációja (tudósok, menedzserek, diplomaták, művészek, nemzetközi szervezetek hivatalnokai). Bár e réteg jóval kisebb asszimilációs készséget mutat,

mint például a nem privilegizált munkaerő-vándorlók, jelenléte mégsem okoz olyan konfliktusokat, mint az utóbbiaké.

A hidegháború időszakában a politikai üldözöttek alkották a menekültek legnagyobb csoportját (magyarok, csehek, szlovákok, lengyelek, keletnémetek). A (polgár)háborúk, etnikai tisztogatások is hatalmas tömegeket képesek megmozgatni (Jugoszlávia: 4,3 millió menekült).⁴ Időközben megjelentek a színen a reménytelen helyzetükből kitörni vágyó, úgynevezett „gazdasági menekültek”. Legújabban találkozhatunk Afrika és Dél-Amerika egyes régióiból származó környezeti menekültekkel is, akiket a környezetkárosodás üldöz el lakóhelyükről. A menekültek számának ugrásszerű növekedése azért szemlélteti jól a várható migrációs tendenciákat, mert mára a bevándorlások-póttrendszereként működnek.

A jogszerű bevándorlás erőteljes korlátozása és eljárási nehézkessége miatt a menedékjog rendszere nemcsak a tényleges menekülteket fedi le, hanem de facto bevándorlási rendszerként is funkcionál. Németországban a menekültek 1985-ös, alig százezres lélekszáma 1992-re megközelítette a félmilliót! Ugyanebben a periódusban az Egyesült Államokban - holott csupán Texas nagyobb egész Németországnál - százezer körül tudták tartani a menedékjogért folyamodók számát. Így történt ez Franciaországban és az Egyesült Királyságban is, ahol összesen ennyien folyomottak a hatóságokhoz menekültstátusért.⁵

A napjainkra tömegessé vált népességmozgásokkal kapcsolatosan jogos kérdésként vehető fel, hogy mennyire vagyunk tisztában a migrációt kiváltó belső társadalmi és nemzetközi tényezőkkel; hogy milyen típusai, értékelési módjai vannak a vándorlásoknak; hogy milyen fontosabb csoportjai különíthetők el az Európai Közösség országaiba bevándorló népességnek, és hogy egyáltalán mit értsünk ma migráció alatt.

A migráció fogalma és típusai

Migrációnak nevezik azt a folyamatot, melynek során egyes személyek vagy csoportok úgy váltanak lakókönyezetet; illetve társadalmat, hogy ez a váltás időlegesebből tartóssá, huzamosná válik.⁶ A népességmozgás tipikus esete az évszázadok óta szinte észrevétlenül folyó munkaerő-migráció. A munkavállalási szándék mellett számos egyéb körülmény is növeli-növelheti a migrációs potenciált. Ugyancsak évszázados, ha éppen nem évezredes múltat tekint vissza a vallási; etnikai és politikai okokból üldözött személyek migrációja. Az utóbbi időben mind gyakrabban keverednek egymással a migrációs motivációkban a gazdasági és politikai jellegű tényezők. Ennek ellenére a politikai és a jogi megkülönböztetés mellett a vándorlásszociológiában is használatos a két alapesetet elkülönítő fogalomhasználat. A „push”-faktorok a taszítóerőket, a „pull”-faktorok a vonzóerőket foglalják össze.⁷

A gyakran túl általánosnak tartott migráció fogalom konkretizálására és differenciálására több tipológia született.

1. Térbeli szempontból megkülönböztetnek belső (intern) vándorlást - ez többnyire vidékről városba irányul -, valamint nemzetközi (extern) vándorlást. (Az utóbbi esetben további elkülönítési lehetőséget jelent a kontinentális és az interkontinentális kategória.)

2: Időtartam szempontjából megkülönböztetnek korlátozott vagy időszakos vándorlást (ilyen például a szezonmunka) és tartós vagy folyamatos vándorlást. Ez utóbbihoz sorolódik természetesen a ki-, illetve a bevándorlás és a letelepülés.

3. A végső soron egyéni migrációs döntés kiváltóokaira vonatkozóan megkülönböztetnek önkéntes vándorlást (mint amilyen például a munkaerő-vándorlás) és kényszervándorlást. Az utóbbi csoportba elsősorban az eltérő háttérü üldözések és a negatív diszkrimináció tartoznak. Egyes esetekben nehézséget okozhat e szempontrendszer szerint osztályozni a népességmozgásokat, mert magának a migránsnak távozás melletti döntésében is keverednek egymással - váltakozó arányban - a saját elhatározások a külső kényszerekkel. A vándorlók motívumai ugyanakkor egyben mindig politikai-morális értékelések tárgyai is: amennyiben

az üldözés, az egzisztenciakárosodás ténye nem „elégé” nyilvánvaló, a befogadó társadalom közvéleménye azonnal a menekültstátussal járó kedvezmények megkérdőjelezése felé hajlik. (A nyugatnémet társadalomban hosszú vita folyt arról, hogy a volt NDK-sok gazdasági menekültek-e vagy sem!)

4. Terjedelem szempontjából megkülönböztetnek egyes vagy egyéni vándorlást, valamint csoportos vagy kollektív migrációt. Az utóbbi esetben - társadalmi méreteknél - beszélnek tömegvándorlásról is. De a választóvonalak ebben a vándorlási típusban is képlékenyek. Sokan egyéni vándorlóként szerepelnek a statisztikában, holott valójában egész család, rokonság kitelepülésének a láncszemei ők, akik a célországban ismét együtt kívánnak élni. A vándorlások mintaképe a modern társadalmakban gyakran minősül individuális vándorlásnak. Mindenesetre a hagyományos megkülönböztetésnek „klasszikus” bevándorlás és munkaerő-migráció között a mai vándorlási folyamatokban alig maradt érvénye. Az Egyesült Államokban a bevándorlás például sok esetben időszakos marad, miközben Európában sok vendégmunkás tartósan letelepül, és gyakorlatilag bevándorlóvá válik.⁸

A migrációt előidéző tényezők

A migráció kiváltóokai sokfélék. Az Európai Közösség országain belül például szabadon mozoghat a munkaerő. A globális méretűvé szélesedett nemzetközi gazdasági munkamegosztás egyfelől munkaerőhiányt idézett elő a fejlett ipari országokban, másfelől bizonyos régiókat a perifériára szorított, s ezekben munkaerő-felesleget hozott létre. Kissé másként fogalmazva úgy is mondhatnánk, hogy óriási gazdasági és társadalmi szintkülönbségek alakultak ki Nyugatról Keletre haladva, amelyek még nagyobbak, szinte áthidalhatatlanok Északról Délre tekintve. A nehézségeket fokozta az úgynevezett fejlődő országok túlnépesedése, a Föld egyes régióiban bekövetkezett demográfiai robbanás. Ehhez társul a ma már kiterjedt kommunikáció, amely megkönnyíti az emberkereskedők számára, hogy bevándorlókat toborozzanak a gazdag országokba.

A háborúk, etnikai konfliktusok gyakori kísérőjelensége a legyőzöttek, a kisebbségek üldözése, olykor elűzése. Az elvándorlást kiváltó primer taszítóerőkre - a push-faktorokra - tekintettel törekszik az ENSZ 1980 óta megelőzni a menekültáradat kialakulását. Ennek a tevékenységnek a keretében állapították meg, hogy az emberi jogok megsértése a világ 130 államában mindennapos gyakorlat. További elsődleges vándorlást előidéző tényezőként tartják számon a kisebbségek fenyegetettségét, a háborúkat és a polgárháborúkat, valamint a teljes elnyomorodást és a növekvő környezeti problémákat. (Az eróziót és a vízhiányt.⁹)

Elsődleges migrációt motiváló tényezőnek minősítette a nemzetközi szervezet azt a fajta gazdasági perspektívatlanságot is, amely nem okoz közvetlen egzisztenciakárosodást. Ilyen jellegű például a kelet-európai migráció. 1992 nyarán, egy EK-körkérdés tanúsága szerint, a volt szocialista országokban és a volt Szovjetunió utódállamaiban körülbelül 13 millió polgár gondolt arra, hogy Nyugat-Európában keressen magának menedéket. Minden tíz oroszországi német közül kilenc Németországba kívánt áttelepülni. Ez több mint kétfélmillió személyt jelentett. A kilencvenes évek elején - bár ezek a feltételezések azóta jórészt módosultak - a térség egyes országaiban gazdasági összeomlásokkal és a nemzetiségi konfliktusok kiéleződésével számoltak.¹⁰

A menekülés és a migráció posztmodern megindulásának alapja az a tény, hogy a világ több régiójában az emberek növekvő mértékben gyökértelessé válnak. Ennek sok előidézője van; különösen fontos az említett régiók gazdasági eltartóképességének csökkenése, illetve megszűnése. De maga ez a gazdaságtalanná válás is különböző, egymást kölcsönösen erősítő folyamatoknak az összegződése. Közülük ötnek van jelentősége.

1. Szétestek azok a multikulturális és többnemzetiségű birodalmak, amelyek a 16. század óta a nemzetközi rendszer központi elemét képezték. Területeiken számtalan új nemzetállam

alakult ki több egymást követő függetlenedési folyamat eredményeként. Itt mindenekelőtt az Oszmán Birodalomról és a Habsburg Monarchiáról, később Nyugat-Európa államainak hatalmas gyarmatbirodalmairól, legutóbb pedig a Szovjetunió, az orosz gyarmatbirodalom utódállamának a széteséséről kell említést tenni.

2. A tudományos-technikai forradalom bázisán kialakult - a 16. századtól kezdődően - modern világgazdasági rendszer és a belőle kifejlődő ipari termelési mód.

3. Ennek a világgazdasági rendszernek a következményeként a környezet jelentős része egyre növekvő mértékben pusztul. A folyamat előidézésében nagy szerep jutott, többek között, a természeti környezet kirablásának, a fejlett országok növekvő életszínvonalának, a magas fegyverkezési kiadásoknak, a környezetet tönkretévő káros anyagok túlzott kibocsátásának stb. E tényezők halmozódása megzavarja a kényes ökológiai egyensúlyt, gyakran jóvátehetetlen kártokoz.

4. Migrációt előidéző negyedik folyamatként említhető a higiénés és egészségügyi feltételek javulásának következményeként a Föld népességének robbanásszerű növekedése. Nagyságrendekkel csökkent a szegényövezetek hagyományosan magas halálozási rátája, miközben az ugyancsak magas termékenységi, illetve születési ráta csökkentésére tett kísérletek jóval szerényebb eredményeket hoztak. Az ENSZ Népesedési Bizottságának számításai szerint a Föld lakossága a jelenlegi 5,4 milliárdról 2025-ig 8,5 milliárdra növekszik. Közülük azonban csak 1,4 milliárd személy él majd az úgynevezett jóléti övezetekben, 7,1 milliárd ember a krízisövezetekben, a lepusztult régiókban küzd a mindennapi túlélésért. (Amennyiben helyben marad természetesen.)

5. Az ötödik processzus, amely minőségileg új migráció elindítója lett, a hagyományos világnézetek, értékminták és életstílusok eróziójának a követő kezménye. Helyükbe új emancipációs és fogyasztásorientált életstílusok és életminták léptek, amelyek a nyugati ipari államokban fejlődtek ki, és amelyek a modern kommunikációs eszközök révén terjedtek el széles körben.¹¹

Mind az öt folyamat, amelyek még néhányval kiegészíthetők, szoros okozati kapcsolatban áll egymással. Különösen érvényes ez az utóbbi kettőre, amelyek a modern világgazdasági rendszer továbbfejlődése miatt nehezen, illetve alig láthatók át. Így mindenekelőtt az első három folyamat következményeinek a sora jelölhető ki, amelyek összhatásukban a Föld egyes régióinak már előbb említett hasznosíthatatlanságát idézték elő, továbbá az itt élő emberek „feleslegessé válását”, elgyökértelenedését okozták.

Az impériumok szétesése és a területeiken képződő új államok harca a belső és a külső elhatárolódásért az államokon belüli és az államok közötti háborúk sokaságához vezetett. A folyamatot üldözések, etnikai tisztogatások, vallási homogenizálások, az emberi és kisebbségi jogok megsértése kísérte. A migránsok azon csoportjai tartoznak ide, akik tágabb értelemben politikai üldözöttnek tekinthetők. Nem csupán azok; akik a Genfi Konvenció (1951) és a New York-i jegyzőkönyv szerint menekültnak, úgynevezett konvenciók menekültnek számítanak; hanem az, úgymond, belső menekültek, a polgárháborúk és az államközi konfliktusok áldozatai is. Számuk az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának statisztikái szerint a 80-as évek közepe óta nő, ma már megközelíti a 30 milliót.

A modern világgazdasági rendszer erős munkamegosztásra épülő egy évszázados fejlődése a glóbusz nagy részének részben erőszakos, részben önkéntes összenövéséhez vezetett, s a Föld további régióinak a gazdasági marginalizálódását idézte elő. Számos állam gazdasági perifériára szorulásának és elnyomorodásának az lett a következménye, hogy kormányaik már nincsenek abban a helyzetben, hogy alapvető feladataikat teljesítsék, és népességeiket a legfontosabb közjavakkal - munka, élelem, víz, egészségügy - ellássák. Az életfeltételek rosszabbodása időközben több mint egymilliárd emberre terjedt ki, közülük milliók készülnek maguknak új életkörülményeket teremteni valahol másutt. Ez a migrációs áramlás nagyrészt országon belüli vándorlás formájában már folyik, és a fejlődő országok

villámgyors városiasodásához vezet. Becslések szerint a vidékről városba tartó belső migrációban évente 40 millió személy vesz részt. Másik része ennek a népességnek regionális és kontinentális vándorlás formájában keres magának megélhetési lehetőséget. Csak nagyon csekély részük éri el - legalábbis egyelőre - interkontinentális vándorlással a gazdag Észak országait. A migráció ezen típusának résztvevőit nevezik összefoglaló kifejezéssel „szegénység”-menekülteknek.¹²

A migráció vonatkozásában a modern világgazdasági rendszer másik fontos aspektusa az, hogy új gazdasági növekedési pólusok alakulnak ki a világ több részén. Ezek munkaerőt vonzanak magukhoz, azonban véletlenül sem a „szegénység”-menekült kategóriába eső személyeket, hanem azokat, akiknek a munkavállalás élet- és munkafeltételeik relatív javulását hozza (brain drain). Itt tehát gyakran kvalifikált munkaerőről van szó, akiknek elvándorlása a válságövezetektől rendszerint gyengíti hazájuk fejlesztési potenciálját, korlátozza fejlődési folyamatait, és ezzel újabb migrációt gerjeszt. Mindkét csoport - „szegénység”-menekült, „brain drain”migráns - a „gazdasági menekült” gyűjtőfogalomba sorolható. Becslések szerint együttes számuk jelentősen meghaladja a 100 milliót.

A környezet túlterhelése a gazdaságilag hasznosítható területek tartós értékcsökkenéséhez és fogyásához, a labilis gazdasági rendszerek destabilizálódásához és ezzel több millió ember életterének a veszélyeztetéséhez vezetett. (A Föld atmoszférájának a felmelegedése csak egyetlen példa a globálissá vált környezetkárosodásra.) A veszélyeztetett körzetekből ilyen hatásokra elinduló migráció a 80-as évek elején még nem volt jellemző; de egy évtizeddel később a „környezeti”-menekült kategória már százmilliókra terjedt ki. Az egyes folyamatok által kiváltott migrációfajták mennyiségi összehasonlítása azt mutatja, hogy a gazdasági menekültek számát, amely időközben messze túlszárnyalta a politikai menekültekét, hamarosan túlhaladja a harmadik kategória, a környezetkárosultaké.

Megjegyzendő, hogy a menekültek e három alapkategóriájának módszertanilag tiszta elhatárolása a gyakorlatban alig lehetséges. Ennek igazolására álljon itt a mozambiki példa. A kétmillió - részben országon belüli, részben azon kívüli - mozambiki menekültet a 90-es évek elején egyformán sújtotta az aszály, a szegénység és a polgárháború. A három említett terület egyikén sem mutatkozik jelenleg kedvező perspektíva.

Bár a Kelet-Nyugat konfliktus vége jelentősen csökkentette a nemzetközi konfliktuspotenciált, megszűnt a menekülést előidéző regionális konfliktusok sora - éppen az egykori Jugoszlávia területén -, a politikai menekültek száma mégis alig csökkent. Ennek oka a tartós konfliktusok mellett az új összeütközések kibontakozásában keresendő. További potenciális veszélyt jelent a Balkán mellett az egykori Szovjetunió területén kialakult helyzet, ahol egy sor nyílt és latens konfliktus parázslik.

A világgazdaság hosszú távú strukturális trendjei és a népességszaporulat tendenciái nem utalnak sem „Dél” és „Kelet” több régiójának a gazdasági felemelkedésére, sem pedig a szintkülönbségek csökkenésére „Észak” és „Dél, valamint „Nyugat” és „Kelet” között.

Az 1992. júniusi riói környezetvédelmi konferencia eredményei szintén baljós jövőt jósolnak. A legfontosabb ipari államok nem mutattak készséget arra, hogy strukturális és környezetvédelmi politikájuk rövid távú megváltoztatásával vagy a fejlődő országok nagyobb pénzügyi és technológiai támogatásával hozzájáruljanak azok ökológiailag elviselhetőbb fejlesztéseikhez. De ugyanígy elmaradtak a fejlődő országok _ kötelezettségvállalásai is, például a demográfiai növekedés korlátozása vonatkozásában. Tekintettel az információk bővülő körére és a csökkenő szállítási költségekre, növekszik a valószínűsége annak, hogy a világ szegényebb régióiból a gazdag államokra gyakorolt migrációs nyomás középtávon növekszik abban a reményben, hogy ott a Föld koldusai és üldözöttjei biztos gazdasági egzisztenciát és az üldözések elől védelmet kapnak.¹³

Klasszikus és új befogadók

Mind relatív, mind pedig abszolút összehasonlításban Európa fontos bevándorlási régióvá vált. Olyan klasszikus befogadó országokkal összevetve is, mint az Egyesült Államok, Kanada vagy Ausztrália. Az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában a népesség 8 százaléka született külföldön, míg Franciaországban 11, Svájcban 17 százaléka!

A klasszikus befogadó országokban a bevándorlás pozitívan rögzült a nemzettudatban, a bevándorlási mítoszok és legendák a nemzeti öntudat szerves részeivé váltak. Ezzel szemben Európa új befogadó országai nagyon nehezen alakítják át önképüket és identitásukat az új szituációban. Itt egészen más elképzelések és félelmek rögzültek a kollektív tudatban: félelem a túlnépesedéstől, amelyet a 19. század malthuziánus tanai fogalmaztak meg; félelem a 20. század első felében attól, hogy túl kevés élettér marad, és ezért vagy hódításokra, vagy pedig kivándorlásra van szükség a megélhetés érdekében; s végül a 20. század második felében megjelentek az ökológiai jellegű félelmek is.

Franciaország kivételével a második világháborút követően minden európai ország kibocsátó ország volt. Egyedül Németországból 600 ezer személy vándorolt ki az Egyesült Államokba 1950 és 1990 között. De ekkor még Olaszország és Hollandia is támogatta a kivándorlást abban a reményben, hogy ez megoldja munkaerőfelesleg és túlnépesedés okozta problémáit. Szemben a hagyományos befogadó országokkal a „melting pot”/olvasztótégely vagy az „etnikai mozaik” eszméjének Európában nem sok hagyománya van. Bár vándorlás és népességmozgás akadt itt is elég az elmúlt évszázadokban (például vallási okok következtében a reformációt követő időszakban, gazdasági alapon a 19. és a 20. században), a befogadók nemzeti identitása mégis a mindenkori ország és nép legtöbbször ősrégi és megváltoztathatatlan hagyományaira épül. Több országban egekhez biológiai konnotációk csatlakoznak, melyek nemcsak a nemzetiszocialista vagy fasiszta szélsőségeseknél jelentkeznek, hanem példának okáért az Egyesült Királyságban is. Thatcher miniszterelnök asszony a nyolcvanas években szívesen és többször hivatkozott a brit származásra és annak különleges minőségi hatására.¹⁴

A fenti okok következtében Európában a bevándorlást mindig visszafogottan szemlélték. Franciaország kivételével - ahol a németeket demográfiailag ellensúlyozandó, fontos politikai szempont volt a bevándorlás támogatása - az 1929-es gazdasági világválságot követően felerősödött az európai szkepszis a bevándorlással szemben. Az 50-es, 60-as évek gazdasági konjunktúrája idején jelentékeny munkaerőhiány lépett fel a nyugat-európai országokban. Lehetséges megoldásként akkor sem a bevándorlás merült föl, időszakos munkaerő-toborzásokkal kívánták pótolni a hiányt. Azaz csak a munkára tartottak igényt, de az olyan személyekre, akiknek egyéb járulékos szükségleteik is vannak, mint például szociális és kulturális igények, valamint egyéb politikai jogi támogatások - nem. A folyamat tulajdonképpen most is tart.

A mindenkori nemzeti gondolkodási struktúrákat és elképzeléseket a felhasznált szakkifejezések is érthetővé teszik. Svájcban a 70-es évekig idegen munkásokról (Fremdarbeiter) beszéltek, miközben Németországban már - a nem túl távoli világháborús múlt visszahatásaként - vendégmunkásokról (Gastarbeiter) szóltak. E kifejezés hamarosan a szomszédos országokban is (úgy mint: Svájc, Ausztria, Hollandia és Dánia) elterjedt. A hivatalos megjelölés ugyanebben az időben a „külföldi munkavállaló” (ausländische Arbeitnehmer) volt. Ezzel szemben Angliában, Franciaországban és Svédországban kezdettől fogva bevándorlókról (immigrants) beszéltek, ezzel tartósabb maradásukat tételezték.

Németországban és más országokban hivatalos politikai célkitűzés lett, hogy az ország nem válhat a bevándorlók célországává (Einwanderungsland). Pedig Németország az utóbbi évtizedben Angliával szemben sokkal több bevándorlót engedett vagy éppen „szervezett” be. A félelem a bevándorlóktól oly mértékű, hogy a külföldiek számára érthetetlen jelentéskülönbség kezd kialakulni az Einwanderung és a Zuwanderung fogalom között. (Az

utóbbi időkig mindkettő a bevándorlást jelentette, újabban a másodiknak provizórikus [nem tartós] értelme kezd kialakulni.) Természetesen továbbra is használatos a külföldi (Ausländer) gyűjtőfogalom is. Amennyiben sikerül a második vagy harmadik generációnak a német állampolgárságot megszereznie, a fogalom használata- legalábbis jogilag- irreálisá válik. Mégis megmaradnak a nyilvánvaló bőrszín különbségeken túli eltérések a „vendégek” és a „honosok” között. Talán ezért is kezdte el 1993-ban egy berlini hivatalnok először használni a „kisebbség” fogalmát, amely Hollandiában már korábban elterjedt, bár az utóbbi években ott is erősen vitatottan. A menekült (Flüchtlinge, refugee) kifejezést természetesen ma is alkalmazzák, azonban közülük a „nemkívánatosok” megnevezésére született egy több ország által átvett pejoratív fogalom: az Asylant/Asylum Seeker. Angliában a „race”, a „race relations” használata is bevett hivatalos gyakorlat.¹⁵

A gazdag országok születési deficitjének következményei

Minden gazdag országban radikálisan csökkent a születési ráta. Az OECD által vezetett „Gazdagok Klubjában” - a strukturálisan kívülálló Írország és Törökország kivételével - olyan alacsony a születések száma, hogy az népességük egyszerű reprodukcióját sem fedezi. Németországban és Ausztriában a születési ráta húsz év óta a reprodukciós szint alatt marad, s ezért bevándorlás nélkül a népesség száma már ma is bizonyosan csökkenne.

A fertilitási ráta (az egy asszonyra eső születések száma) is erősen lecsökkent mindenütt: Németországban, Ausztriában, Olaszországban és Spanyolországban ma 1,3 gyerek jut egy asszonyra.¹⁶ Viszont egyes bevándorló- és kisebbségi csoportoknál - különösen a latin-amerikaiak esetében - az említett ráta még mindig fölötte van a reprodukciós szintnek. Ebben az Egyesült Államokon belüli „Harmadik Világ” kialakulásának a lehetősége tükröződik vissza. Hasonló tendenciák mutathatók ki azonos etnikai közösségen belül is. Jól illusztrálja ezt a gazdag olasz Észak és a szegény Dél születési rátáinak a különbsége.¹⁷

Mindemellett megállapítható, hogy a negatív természetes szaporodás vonatkozásában homogenizálódik a gazdag Európa. Kelet- és Dél-Európa országaiban ugyancsak jelentősen visszaesett a születések száma. 1990-ben már csak Románia és Albánia tudott pozitív természetes szaporodási rátát felmutatni. A politikai rendszer változása óta azonban ezekben az országokban is csökkent a születések száma. A német újraegyesítés után a volt NDK-ban a születések száma kevesebb mint felére esett vissza! Ezért a migrációs nyomást aligha fogja ebből a térségből a demográfiai robbanás motiválni, sokkal inkább a politikai és gazdasági feszültségek lehetnek az előidézői.¹⁸

A várható migrációs nyomást a szóbeli szándék és a valóságos cselekvés közötti, gyakran túl nagy távolság miatt - a kérdőíves mintavétel¹⁹ helyett - az utóbbi időben inkább a térség országai gazdasági, demográfiai mutatóinak az elemzése révén próbálják az érintettek megbecsülni. A váratlan eseményekkel nem számoló - kétségtelenül objektívebb - módszer elterjedése összefügg a nagy félelmek elmúlásával is. A kelet-európai politikai rendszerváltásokat követően nem igazolódtak be a migrációs aggodalmak. A potenciális migránsok elvándorlásra vonatkozó elhatározásának- miként hamarosan bebizonyosodott- sokkal konkrétabb és összetettebb push- és pull-faktorokra, valamint tényszerűbb és valóságosabb lehetőségekre van szüksége, mint ahogyan azt sokan Nyugat-Európában feltételezték.

Európa a 19. században még tipikus kibocsátó kontinens volt, ahonnan több mint hatvanmillió ember áramlott Észak- és Dél-Amerikába, Ausztráliába. Ennek a hatalmas népességmozgásnak természetesen adottak voltak a gazdasági diszparitások által meghatározott szívó- és tolóeffektusai. Mára a gazdasági különbségek a legszegényebb és a leggazdagabb országok között tovább növekedtek. Minden esély megvan tehát arra, hogy az

ökonómiai szintkülönbségekből adódó „természetes” migráció - akár a demográfiai szituációtól függetlenül is - tovább növekedjék.

A munkaerőpiac problémái

Eltekintve a népességfejlődés születési arányaitól és hosszú távú egyenlőtlenségeitől a gazdag ipari országok két nehezen megoldható probléma előtt állnak. 1. Nagyon nehéz olyan állásokra munkavállalót találniuk, ahol a munkafeltételek kemények, vagy a fizetés nagyon kevés. Ez mindenekelőtt bizonyos alacsony presztízsű fizikai munkákat és gondozási szakmákat jelent. A helyzetet hosszú távon különösen kényessé teszi az, hogy ezeken a munkaterületeken akut utánpótláshiány jelentkezik. 2. Az utóbbi években minden OECD-országban rendkívül magas munkanélküliség alakult ki, amely a külföldi munkaerő alkalmazását legalábbis problematikusá tette.

Sok országban a bevándorlás párhuzamosan folyik a belső munkanélküliség növekedésével. A bevándorlók, ugyanis csak részben konkurensei a hazaiaknak a munkaerőpiac tagoltsága miatt. A hazai munkaerőt azért nem alkalmazzák, mert vagy a képzettsége nem felel meg, vagy túlzottan magas igényei vannak. Ugyanakkor a vendégmunkás szükségszerűen kész rossz feltételek között, rossz időbeosztással, rendkívül alacsony bérért is dolgozni. Bizonyos esetekben azonban a külföldi munkaerő alkalmazása a hazaiak elbocsájtásához is vezet, ahogyan ez például a német építőiparban történt. Gazdasági restrikció idején alakul ki olyan helyzet, amikor a szerződötett külföldi munkaerő béráláigérési versenyt kezdeményez a hazai munkavállalóval, és ezen a terepen nem kis eséllyel tud „felülkerekedni”. Ezek a helyzetek persze többnyire féllégálisan, kényszeralkuk eredményeként jönnek létre. Hogy meddig folytatható e „szürke” tevékenység, az a bevándorláspolitikai minőségétől, az érdekelt felek konszenzuskészségétől, az állami kontroll hatékonyságától és a közhangulattól is függ.

A fenti problémák vitatása során nem a bevándorlásról magáról folyik a szó, hanem szabályozásának a módjáról és mértékéről. Amennyiben a gazdag ipari országok nem változtatják meg alapvetően politikai mintáikat, akkor szaporodási deficittel és társadalmi elöregedésével kell számolniuk. Mivel nem mutatkoznak jelek az eddigi szociálpolitika megváltoztatására, az igény a bevándorlásra megmarad. Bevándorlásra kész emberek pedig csaknem korlátlanul állnak rendelkezésre. A gazdag országok egyelőre abban a helyzetben vannak, hogy meghatározhatják a bevándorlás módját és mikéntjét, amely azonban nem jelenti azt, hogy ez mindig így is marad.²⁰

A bevándorlók kategóriái

A gazdag országok bevándorlást szabályozó törekvései persze gyakran nem úgy működnek a gyakorlatban, ahogyan azokat eltervezték. Előre nem látott hatások, ellentétes erők többször útját állják a szándékoknak. Európa szabályozási politikájának szigorúsága valahol a világ másik két jóléti zónája - Észak-Amerika és Japán - között helyezkedik el. Az Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália és Dél-Afrika hagyományosan olyan bevándorláspolitikát folytat, amelynek révén erősíti saját kapacitását. Ezért elsősorban gazdaságilag hasznos, jól képzett munkaerőt rekrutál. A másik oldalon a japánok arra törekednek, hogy ne engedjenek be senkit, ne váljanak a bevándorlók országává, még ha a japán származásúak számára a munkajog de facto lehetővé is teszi a bevándorlást.

Az etnikai rokonok jelvétele. Minden országban az etnikailag rokon bevándorlók jelentik a jogilag és politikailag leginkább elfogadott csoportot. Ennek háttérében területi, történeti, nyelvi vagy más kulturális kritériumok húzódnak meg. A csoport tagjai, gyakran rokoni kapcsolataik révén, gyorsan megkapnak minden állampolgári jogot. Külön programok segítik

beilleszkedésüket, integrációjuk viszonylag zökkenőmentes. Még akkor is így van ez, ha éppen támogatottságuk miatt olykor ellenállást váltanak ki a befogadó társadalomból: Ilyen eset az algériai franciák korzikai integrációja által ébresztett félelem vagy a romániai magyarok tömeges magyarországi beilleszkedését kísérő aggodalmak.²¹

Minden egykori gyarmattartó ország alkotott olyan jogszabályokat, amelyekkel nem csupán a gyarmati igazgatás alkalmazottai és azok hozzátartozói, hanem más, etnikailag rokon csoportok is az anyaországba települhettek. Ilyen volt érvényben az algériai franciákra - akik eredetileg nagyrészt Olaszországból, Spanyolországból és Máltáról származtak, éppen ezért különösen vad nacionalistáknak számítottak-vagy az időközben franciává vált algériai-zsidókra. Ugyanilyen kedvezmények illették meg az egykori gyarmatokon élő hollandokat és belgákat. Nagy-Britannia is megkülönböztetetten nyitott a régi Commonwealth tagjai előtt.²²

A Nyugat-Németországba történő német áttelepülések a 40-es évekről az 50-esetire, majd a 60-asokra húzódtak át. Az ország növekvő gazdagodásával járó munkaerő-szükséglet sajátos és folyamatos bevándorlási minőséget hozott létre. A 70-es években Németország gyakorlatilag „megvette” az akkori lengyel kormánytól a még területén élő németeket. Ugyancsak megvásárolta - a szó szoros értelmében - etnikai rokonait Romániában. Kiutazásonként 100 ezer márkát, ezenfelül magas csúszópénzeket fizetett az erdélyi szászokért és a bánáti svábokért. De megvásárolta az egykori NDK-ban bebörtönzött „másként” gondolkodók szabadságát is. A repatriálást Izrael állam hazatérési törvénye is biztosítja minden zsidó számára. Az egykori Szovjetunió területeiről és Romániából a 70-es és a 80-as évek óta ezzel a lehetőséggel is sokan élnek.

Az OECD-országok jólétének növekedésével egyre nőnek a gazdasági szintkülönbségek, ezért az etnikai rokonoknak elismert csoportok számára a bevándorlás egyre vonzóbb. Latin-Amerika a 60-as években még kivándorlási cél régió volt az európaiak számára, mára gazdaságilag szétesett, és minden további nélkül a Harmadik Világhoz sorolják. Időközben bekövetkezett a keleti blokk széthullása, valamint a volt Szovjetunió békés dezintegrációja is. Mind a két folyamat egyik oldalról vándorlási, illetve vissza vándorlási folyamatokat indukált, másik oldalról védekezési mechanizmusok beindulásához vezetett a potenciális felvevő anyaországok részéről.

Spanyolország és Olaszország például a visszavándorlás lehetőségét az egykori kivándorlókra és gyermekeikre szűkítette le. Olaszország az útlevelek nehézkes, késleltetett kiadásával is igyekszik gátolni a Latin-Amerikából érkező olasz repatriálást. Ebből a régióból nem sok német származású egyén akar visszatelepülni az anyaországba, inkább a volt Szovjetunió területéről „hazatérni” kívánó százezrek befogadása okoz problémát Németország számára, amely igyekszik adminisztratív eszközökkel fékezni a térségből kezdeményezett repatriálásokat.

Az etnikai csoportok többsége ugyanis olyan létszámban távozna az egykori Szovjetunió területéről, amilyenben őket anyaországuk fogadni hajlandó. Jó példa erre a a Fekete-tenger menti, pontoszi görögök teljes gözzel folyó repatriálása vagy a koreai származásúak hazatelepülési törekvése a Szovjetunióból. Ha Németország nem folyamodik korlátozásokhoz, a korábban fennálló szabályozás alapján több mint hárommillió hazatérővel kell számolnia. Bár elvileg érvényben maradt a nyitottság a keleti németek befogadását illetően, a pártok 1992. december 6-i megállapodásának eredményeként a gyakorlati korlátozás irányába tettek lépéseket. Az éves befogadás arányát 220 ezerről 170 ezerre szorították le. A csökkentés érdekében számos más eszközt is bevetettek: az áttelepülési kérelmet az eredeti lakóhelyen kell benyújtani (nem Németországban!); bonyolult kérdőív révén megnehezítették az eljárást, s végül: tervszerűen csökkentették a kérdőívek feldolgozási kapacitását. Az utóbbi intézkedés azt eredményezte, hogy 700 ezer kérelem vár elbírálásra, vagy inkább arra, hogy az érintettek időközben feladják áttelepülési terveiket.²³

A volt gyarmati csoportok befogadása, illetve kiszorítása. Az egykori gyarmattartó országok csaknem mindegyike lehetőséget biztosított a korlátozott mértékű bevándorlásra időközben formálisan függetlenné vált egykori gyarmatairól. A hajdani gyarmattartók befolyásuk csökkenésének az ellensúlyozására megkíséreltek új kötődéseket létrehozni. Franciaország a frankofónia, a francia nyelv terjesztése révén törekszik megőrizni és - ha módja nyílik - bővíteni kulturális és politikai befolyását a világban. A volt gyarmatokról az egykori gyarmattartó országba történő bevándorlás összetételét két tényező határozza meg: egyrészt az egykori gyarmati tisztviselők befogadása, másfelől a befogadó ország munkaadói számára fontos munkavállalók integrálása. Az egykori gyarmatokról betelepült csoportok társadalmi beilleszkedése azonban sehol sem vált olyan mértékűvé, mint az etnikai rokonok esetében, sőt helyenként társadalmi megkülönböztetés, szegregáció merült fel velük kapcsolatban. A kapcsolatok gyarmati jellege mindig is hajlamot, indítást jelent a kirekesztésre, különösen a rasszizmusra. Közülük talán a legtragikusabb azon csoportoknak a helyzete volt, akik a gyarmati felszabadító harcok idején a megszálló hatalmak oldalán álltak, és ezért a harcok végén megalapozott félelmükben elmenekültek, vagy bevándorlási garanciákat kaptak. Ilyenek voltak a molukkerek Hollandiában, a harkik Franciaországban vagy az indiai származású brit állampolgárok Kelet-Afrikában. Néhány évvel befogadásukat követően valamennyien negatív diszkrimináció áldozatai lettek. A befogadó országokban - az állampolgári egyenjogúság ellenére - posztkoloniális rasszizmus jellemzi társadalmi kapcsolataikat. Az egyenjogúsításukat célzó rendelkezések csak korlátozottan érvényesülnek, s olykor kifejezetten ellentétes hatást váltanak ki a befogadó közegben: érveket szolgáltatnak ugyanis az újraeledő rasszizmus számára. Nagy-Britanniában a kisebbségekkel szembeni atrocitások magas száma mutatja az előítéletek és a rasszista beállítódások elterjedtségét. (Az 1992-es német erőszakos cselekmény-csúcsnak évek óta több mint háromszorosát adják.)

Az egykori gyarmatokról érkezett bevándorlók elleni erőszakos cselekmények növekvő száma időközben tartalmatlanná tette az állampolgárság birtoklásának a tényét. Franciaországban régóta érvényben van az a törvény, mely szerint az egykori gyarmatok és Algéria minden lakója Franciaország polgárának tekintendő, és mint ilyet megilletik az állampolgári jogok. Mégis e jog igénybevételét az igazságügyminiszter egyszerűen csalásnak minősítette. Az állampolgárság ilyen jellegű birtoklását különféle viszonylatokban korlátozzák: például nem bocsátanak rendelkezésre megfelelő vízumot. A hollandok erre más megoldást választottak. Suriname függetlenségének a kikiáltása napján megszüntették a közös állampolgárságot, így nincs szükség megszorításokra. Ennek persze az lett a következménye, hogy Suriname lakóinak a fele röviddel a függetlenség életbe lépése előtt Hollandiába költözött. Ez a csoport áll itt is állampolgári jogai ellenére a társadalmilag legkevésbé becsült pozícióban. (Még akkor is, ha a többi országhoz viszonyítva kétségtelenül kevesebb támadás és atrocitás éri.)²⁴

A munkaerő toborzása. Az európai kontinens minden bevándorlóországában, különösen azokban, amelyek nem rendelkeztek folyamatosan gyarmatokkal - úgymint Németország, Ausztria, Svájc és a skandináv államok -, a 60-as években a bevándorlók túlnyomó része toborzott munkaerő. Törökök mentek Németországba, portugálok Franciaországba. A nagystílusú bevándorlópolitika a hetvenes évek elejéig tartott, amikor Svájc (1970), Svédország (1972), Németország (1973) és Franciaország (1974) leállította a munkaerő-toborzást. Az olajválságot követő munkanélküliség miatt többé fel sem merült ez az ötlet.

A munkaerő-rekrutálás kezdeményezői abból indultak ki, hogy a vendégmunkások néhány év eltelte után hazatérnek. Csak a svédek szánták el magukat bizonyos idő után tervszerű állami szociálisintézkedésekre: a felvettek számának korlátozása, a társadalmi integráció támogatása nyelv és tájékoztatói kurzusok révén, három év elteltével kommunális választójog biztosítása, s végül öt év után a teljes egyenjogúsítás. (Később a sajátos kulturális

tradíciók bizonyos szintű megőrzését is támogatták.) A svéd bevándorláspolitikát ma az egyenlőség, a választási szabadság és az együttműködés megvalósulásának tartják. Más országokban is biztosítottak néhány szociális és gazdasági jogot az idegen munkaerő számára, de ott ez hosszú ideig nem vezetett átgondolt integrációs vagy bevándorláspolitikához. Ellentmondásos viszony alakult ki az integrálási és a visszaintegrálási szándék között.

A 70-es évek elején elrendelt munkaerő-toborzási stopnak voltak az eredeti célkitűzéssel (ti. az idegen munkaerő számának csökkentése) ellentétes következményei is. A nem EK-országból érkezett munkaerő hazautazásával egyszer s mindenkorra elvesztette volna esélyét arra, hogy egy gazdag országban éljen. Jól látható ez abból; hogy míg a déli EK-országokból származó munkaerő száma jelentősen csökkent, addig a törököké és az észak-afrikaiaké konstans maradt. Tovább növelte a diszkrepanciát, hogy a helyben maradó munkaerőt hamarosan követte a toborzási stopig otthon, a kibocsájtó országban maradt család. Összességében ez oda vezetett, hogy a külföldiek száma a 70-es években viszonylag stabil maradt. A nem EK-országokból érkezett csoportoké viszont lényegesen megnövekedett. (Németországban elsősorban a törököké, Franciaországban az észak-afrikaiaké.)

A 70-es, 80-as évek fordulóján vita bontakozott ki az EK-országokban a vendégmunkás-státus alapelveiről. Egyedül Hollandiában sikerült társadalmi konszenzussal nyugvópontra vinni a kérdést. (A három alapelv: tartózkodási biztonság, kommunális választójog és az állampolgárság megszerzésének könnyítése.) A német, a francia és a brit konzervatív politikai fordulatok és az azokat kísérő idegenellenes légkör megakadályozták hasonló kompromisszumok kötését, a külföldiek státusának rendezését. Az idegen munkaerő évtizedes jelenléte azonban óhatatlanul és akaratlanul a tényleges integráció felé vitte a vendégmunkás-társadalmakat, s az lépésről lépésre normatív konzekvenciákhoz is vezetett. (Belgium és Svájc megkönnyítette és gyorsította a külföldiek integrációját, lehetővé tette a kettős állampolgárságot is.)

1991. január elseje óta Németországnak is van a külföldiek jogállását szabályozó törvénye, amely szintén megkönnyíti az állampolgárság megszerzését. A hiányzó végrehajtási utasítások miatt azonban egyelőre kevés a gyakorlati hatása. Ennek az ambivalens helyzetnek a fennmaradását szolgálta Németországban, hogy a vendégmunkások szociális és gazdasági helyzete időközben messzemenően rendeződött. Mindenekelőtt a bíróságok alapjogokra vonatkozó döntéseit kell itt megemlíteni. (A család egyesítés tekintetében például.)

A maastrichti egyezményvel az Európai Közösséghez tartozó, főként portugál, spanyol, olasz és görög bevándorlók számára - akik elsősorban Franciaországba, Németországba és a Benelux-államokba törekednek - új feltételeket léptettek életbe. Az EU-polgárjog messzemenő egyenjogúsítást jelent, különösen a kommunális és az európai választójog tekintetében. Még fontosabb az a jogvédelem, amelyet az Európa Bíróság valósít meg. De a Törökország és az EK közötti társulási szerződés is messzemenő jog és státusvédelmet nyújt a török állampolgároknak az EK-ben. Összességében ezek a lépések kétségtelenül a munkavállalók státusának konszolidálódása irányába mutatnak.²⁵

EU-polgárok. A maastrichti szerződés lehetővé tette az Európai Unió polgárainak szabad mozgását a közösség területén. Érdekes jelenség, hogy leszámítva az Unió két székhelyét, Belgiumot és Luxemburgot, jóval több EU-polgár tartózkodik Németországban (olaszok, görögök, spanyolok), mint amennyi német található az EU többi országában. A tendencia az utóbbi időben annyiban módosult, hogy egyre több német költözik például Spanyolországba, így egyfajta kiegyenlítődésnek lehetünk tanúi. Hasznos lenne statisztikailag megvizsgálni a közösségen belüli turistamozgásokat is.

Menekültek. Minden nyugat-európai ország aláírta az 1951-ben életbe lépett Genfi Konvenciót. A szerződés megalkotásakor elsősorban azoknak az európai menekülteknek az

ellátására gondoltak, akik a második világháború végén nem kívántak vagy nem tudtak visszatérni kelet-európai szülőföldjükre. A hidegháború éveiben a rendszer jól funkcionált. Magyarok, csehek, szlovákok, lengyelek, de akár vietnamiak is nagyvonalú támogatókra leltek mindenekelőtt Svájcban, Németországban, Franciaországban és Svédországban. Ezekben az országokban belső társadalmi ellenállás a nem antikommunista menekültekkel szemben volt tapasztalható (a déli féltekéről érkeztek), és/vagy ha nagy csoportokban jöttek. A menekültprobléma a 70-es évek végén a belpolitikai csatározások egyik központi kérdésévé vált. Ebben az időszakban jött létre s vált használatossá a pejoratív menekültfogalom, az „Asylanten” kifejezés, amely egyre újabb csoportokat szorított perifériára a befogadó társadalmakban, illetve zárt ki azokból. A latin nyelvű déli EK-országokban az „illegális» bevándorlók robbantanak ki rendre belpolitikai konfliktusokat.

A menekültek társadalmi elfogadása tekintetében három magatartás különböztethető meg: a hidegháború időszakának az antikommunista menekültjeit készségesen fogadták és támogatták; ezzel szemben más politikai menekültek csekély megértésre számíthattak. (A chilei menekültek befogadása csak olyan nagyon progresszív országban nem okozott nehézségeket, mint Svédország.) Egy másik megkülönböztetés: a fehéreket készségesebben fogadják a felvevő országok, mint a „más színűeket”. Az újabb politikai vitákban ezek az álláspontok már kulturális és nem faji jellegű érvekkel hadakoznak, de a háttérben gyakran ott kísért a rasszizmus hagyománya. A harmadik magatartás-meghatározó kritérium a menekültek száma. Tömeges beáramlás esetén érzékelhetően csökken az elfogadás mértéke. Ez érvényes egyébként a szívesen látott csoportokra is, de természetesen sokkal fokozottabban a kevésbé akceptáltakra.²⁶

Nyugat-Európa az utóbbi években egyeztetett vízumpolitikával akadályozta, hogy a Harmadik Világból sokan akár csak menekültstátus kérelmezéséig eljussanak. Egyre inkább védekező, elhárító magatartást tanúsít, és az újabb egyezmények már nem annyira a menedék biztosításának szándékát tükrözik, sokkal inkább jelentik az állami-politikai eszközök koordinálását a távoltartás érdekében. Különösen nyilvánvaló ez az első felvevő ország elvében. Azon ország, amelyik a menekültet beengedi, köteles gondoskodni is róla. Ezt az elvet a schengeni és a dublini egyezményben rögzítették. A nemzetközi jogszabállyal az aláíró országok szabad utat engedtek a (határ)ellenőrzés szigorításának, és ezzel egyre több országot szorítottak a kitoloncolás eszközének felhasználására. Az EK központi fekvésű országai belső határaik megnyitásáért cserébe igényt tartottak a külső határok erősebb kontrolljára.²⁷

Spanyolország Franciaország előtereként működik, és közben mindkét ország sikeresen rávette Marokkót, hogy akadályozza meg a feléjük irányuló migrációt. Olaszország Svájc, Franciaország és Németország védőpajzsának funkcióját tölti be. Németország pedig a többi EK-országot védi keletről, és legfrissebb menekülthatározataival megkísérli a problémát keleti és déli szomszédaira áthárítani. Már ma látható, hogy Ausztria, a Cseh Köztársaság és Lengyelország ennek megfelelően ismét újra keleti szomszédait befolyásolják. Nagy-Britannia 1993 eleje óta alig fogad be menekülteket, még a boszniai polgárháborús területekről sem. A gazdag országokban közben világszerte kollektív pszichózis alakult ki, amely csak részben áll kapcsolatban a valósággal. A félelmek és a védekező mechanizmusok a rasszizmus hagyományaként gyorsan terjednek, alig van értelmes, pozitív koordináló eszköz és koncepció. Az érintett országok illetékesei csak megnyugtatót akarják a jóléti társadalmakat. Ily módon persze nem lehet tényleges befolyást gyakorolni a valós ki- és bevándorlási folyamatokra. Tény, hogy a bevándorlók számát a felvevő országok csak korlátozottan, áttételesen tudják befolyásolni, mivel az elsődleges okok - mint fentebb említettük - magukban a kibocsájtó régiókban keresendők.

A tömeges migráció kezelésének stratégiája

Korunk menekült- és migrációs mozgásainak vizsgálatánál a felületi jelenségek mögött - mint látható - mély történeti folyamatok húzódnak meg, amelyek nem állíthatók le máról holnapra, legfeljebb csak közép- és hosszú távon lassíthatók és befolyásolhatók. Gyors megoldások ezért semmi esetre sem várhatók. A szükséges ellenintézkedéseket két szinten kell megtenni: a menekült- és migrációs mozgásokat előidéző okok szintjén és a következmények szintjén, vagyis maguknál a migránsoknál. Nyilvánvalóan aránytalanul nagyobb a jelentősége a kiváltó okok csökkentésének, mint a gazdag országok migrációs politikája megváltoztatásának. Ez ugyanis csak töredékét érinti a migránsoknak, és gyakran nem a leginkább rászorultakat és a legszegényebbeket.

A tömeges népmozgást előidéző okok megszüntetése három nagy feladatot jelent. 1. Megkell találni a regionális és a globális környezetrombolás megszüntetésének módját. 2. Stratégiát kell kidolgozni a „Dél” és a „Kelet” szegényebb régióiban egy elviselhetőbb és fejlődőképesebb gazdasági és társadalmi rendszer felépítéséhez. Ezekben az országokban különösen nagy és sürgető feladat a népességnövekedés ütemének hatékony korlátozása, a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok javítása és a beruházások növelése. 3. Eszközöket kell találni a hatékony regionális és nemzetközi intézmények és rendszerek létesítéséhez az emberi és kisebbségi jogok védelmére és az államok közötti konfliktusok békés feloldására. (E feladatok megoldása természetesen magával hozza, többek között, a szuverenitás és az önrendelkezés elveinek alapvető felülvizsgálatát éppúgy, miként a védelmi célokra fordított nemzetközi kiadások jelentős mértékű csökkentését és a szűk források átcsoportosítását a civil szférákba.)

Tekintettel a problémák méretére és kiterjedésére csak a nemzetközileg kidolgozott és elfogadott stratégiáknak van esélyük sikerre, amelyek az egyes államok minimálisan szükséges intézkedéseit átfogó koncepcióvá integrálják. Ilyen stratégiák ezért csak az ENSZ égisze alatt vethetők fel, dolgozhatók ki és valósíthatók meg, persze a világszervezet alapvető reformját követően, amely jelenleg nem csupán a gazdaság és a környezetvédelem területén mutat jelentős szerkezeti hiányosságokat, hanem a nemzetközi biztonsági szférában is. Reformra szorul a békés és erőszakos konfliktusszabályozásról szóló VI. és VII. fejezet, de alapvető átalakítás szükséges a XII. és a XIII. fejezet esetében is, amelyek a nemzetközi bizalmi rendszerrel foglalkoznak. (A gyarmati felszabadító harcokra kidolgozott koncepciót új tartalommal kell kitölteni.)

A következmények szintjén, azaz a már létező menekült- és migrációs mozgások, a vándorlók problémáinak az enyhítéséhez szükséges intézkedések területén két nagy problémakomplexumra kell koncentrálni:

1. A politikai, a szegénységi és a környezeti menekültek túlnyomó többsége a déli félteke országaiból származik. Különösen fontos ezért olyan pénzügyi és személyi intézkedéseket hozni, amelyek erősíthetik az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának szerepét és tevékenységét. Feltétlenül szükséges volna az igazságosabb tehermegosztás szellemében könnyíteni a menekülteket először - és legnagyobb számban - felvevő országokon. Fontos lenne a szülőföldjükre visszatérni kész menekültek repatriálásának és reintegrálásának a segítése, a visszatérni nem kívánók vagy nem tudók át- és letelepítése az őket fogadni kész országokba és régiókba.

2. A másik problémát az ipari államok jelentik, amelyek időközben ugyancsak növekvő bevándorlási nyomás alatt állnak, ezért bevándorlási és menekültjoguk újraszabályozására készülnek. Itt a nemzetközi menekültügyi jogharmonizáció létrehozása a sürgős feladat, a Genfi Konvenció liberális értelmezésének a bázisán. Szükség van továbbá nagyvonalú és kiszámítható bevándorlási törvényekre és a vándormunkások nemzetközi jogvédelmére.²⁸

Ugyanakkor a felelős kormányzati tényezőknek képessé kell válniuk a korrekt, adekvát döntéshozatalra, a menedékjogi kérelmek gyors elbírálására. Amennyiben a jelenlegi gyakorlat érvényben marad, és a több szinten jogszerűen elutasított folyamodók 80 százaléka

(!) továbbra is az általa kiszemelt országban maradhat, akkor értelmét veszti menekültet és bevándorlót megkülönböztetni, mert a menekültek is bevándorlókká lesznek.

A bevándorlásra nyitott ország állampolgára is rossz néven veszi kormányától, ha átengedi a kezdeményezést a menekültstátus biztosításában a migránsoknak, és nem maga dönt a kérelmek jogszerűségéről, illetve megalapozatlanságáról. Ebben az esetben a befogadó társadalom közvéleménye - nem minden alap nélkül - úgy érzi, hogy visszaélnék a nagylelkűségével. Maga is hajlamos lesz az általánosításra, a törvényes menekültek védelmének megkérdőjelezésére. Csökken bizalma saját kormánya iránt, amiért annak határozatlansága újabb migrációs hajlandóságot ébreszt. Ráadásul a menedékjogi eljárásokkal való visszaélést nem büntetik.²⁹

A szükséges feladatok általános elveiben többé-kevésbé egyetértenek az Európai Közösség tagállamai. Amikor azonban ezeket az elveket be kellene illeszteni gyakorlati külpolitikájuk keretébe, s a konkrét célkitűzéseket egyeztetni kellene) a potenciális partnerekkel, ha cselekvésük nem is fullad kudarcba, de nagyon lelassul. Az Európa Tanács 1992-ben megfogalmazta a bevándorláspolitikai külpolitikai aspektusainak alapelveit. Jellemző, hogy e kezdeményezés nem az ügynevezett bevándorlási miniszterektől indult ki, hanem az általános tanácsból. A problémákat eddig mindig úgy vetették fel, hogy abból a bevándorlási minisztereket kizárták, annak ellenére, hogy a maastrichti munkaprogramban meg lettek szólítva. Az edinburghi alapelvek - mint oly sokszor - a minimális konszenzust tükrözik, értelemszerűen túl általánosak ahhoz, hogy bármelyik államot kellemetlen helyzetbe hozhassák.

A migrációs politika a tagállamok körében és a kívülről nehezen befolyásolható bizottságokban egyaránt képtelen koherenssé válni. Az eddigi tapasztalatok alapján csupán részpolitika lehet. Így aligha fog a migrációs okokra figyelő gazdasági együttműködés, a fejlesztési segély és a humanitárius segély összhangba kerülni egymással. A koherencia hiánya nemcsak szervezeti probléma az EK-ben, hanem a közös érdekek kérdése is. Ezek a közös érdekek pedig még nincsenek világosan és egyértelműen megfogalmazva.

A másik probléma a hatékonyság problémája. Itt mindenekelőtt a formális eszközökről van szó, amelyeket a Közösség és/vagy a tagállamok alkalmazni tudnak vagy akarnak. Amint konkrét kötelezettségvállalásról esik szó (dublini egyezmény), a nemzeti szintű ratifikációs folyamat előtt rögtön végeláthatatlan nehézségek tornyosulnak. Nagyon nehéz ezért abban bízni, hogy a migrációs politika gyorsan „közösségivé” válik.³⁰

Ha Európa kezelni kívánja a bevándorlás területén mutatkozó problémákat, akkor három pontra kell figyelmét összpontosítania. A kritikus megállapodások ratifikálásának késése minden bizonnyal a nyitottság, a nyilvános viták hiányával függ össze. Tehát sokkal jobban be kellene a közvéleményt vonni a bevándorlás és a menedékjog kérdéseinek a megoldásába és elfogadásába. A tagállamok hivatalnokai nem teszik széles körű megfontolás tárgyává a mindennapi életre mélyreható következményekkel járó intézkedéseiket. Az a zárt típusú politikacsinálás, amely mind a dublini, mind pedig a külső határokról szóló egyezmény létrejöttét jellemezte, jelentősen csökkenti a kitűzött célok megvalósításának esélyeit, de az európai demokráciáknak sem válik a dicsőségére.

A koordinációs problémánál részben már érintettem a második kérdéskört. Nemkívánatos kettősségek és átfedések alakultak ki a nemzetközi szervezetek és a nemzeti kormányok tevékenységében. A legnagyobb előrelépést az jelentené, ha az EU eljárásai és intézményei elsődleges európai mintává válnának a bevándorlási politika kialakításában és alkalmazásában. Az államokat azonban nem mindig lehet rávenni a közösségi politikával való jogharmonizációra. Szükséges lenne erősíteni a bevándorlási és menekültügyek biztosának jogkörét, hogy partnere lehessen az ENSZ menekültügyi főbiztosának. De a szorosan vett EU mellett egyéb intézmények (Európai Biztonsági és Együttműködési

Értekezlet, Európai Emberi Jogi Bíróság, OECD) is sokkal többet tehetnének összehangoltan a migrációs feszültségek oldásáért.

S végül feltétlenül el kell kerülnie az Uniónak, hogy erődként zárja el magát a migrációs kihívás elől. A délszláv térség menekültjeivel szembeni európai reakció elég aggasztó példa volt erre. Pedig éppen az ilyen esetek bizonyítják, miért léteznek oly régóta menedékjogi alapelvek, és miért kell azokat továbbra is fenntartani. Az elzárkózással az Unió nehéz helyzetbe hozza a kibocsátó területekkel közvetlenül határos országokat, így Magyarországot is. Ez tulajdonképpen a gyengeségük kihasználása, és nem szolgálja a későbbi gyümölcsöző együttműködést. Mindenesetre mutatkoznak jelek - ha nagyon kezdetiek is - egy működőképes bevándorlási rendszer kidolgozására. Remélhetőleg ennek helyességét - vagy átalakításának a szükségességét - idővel pozitívabban igazolják vissza az érintett befogadó társadalmak közvéleményei.³¹

JEGYZETEK

- 1 Az MTA Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpontja és Világgazdasági Kutatóintézete közösen jelentetett meg 1993-ban egy tanulmánykötetet, amely átfogóan foglalkozik a problémával. Ezenkívül az MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoportjának az évkönyvei is rendszeresen elemzik a kérdéskör egyegy aktuális aspektusát.
- 2 Münz, Rainer: Bevölkerung und Wanderung in Europa. In: *Das Manifest der 60.* Deutschland und die Einwanderung. Hrsg.: Klaus J. Bade. München, C. H. Beck 1994. 110.
- 3 Michael Wollenschläger: Migrationspolitik und Einwanderungsrecht. In: *Das Manifest der 60.* I. m. 1994. 199.
- 4 Münz, Rainer: i. m. 111.
- 5 *Amnesty international asyl-info 4/94.* IGC Secretariat, Feb. 1994. 37.
- 6 Treibel, Anette: *Migration in modernen Gesellschaften.* Weinheim und München 1993. 21.
- 7 Delfs, Silke: Ursachen und Formen menschlicher Wanderungsbewegungen in historischer Perspektive. In: *Ausländer in der BRD.* 1993. 42-45.
- 8 Uo. 39-42. Silke Delfs idézi William Petersen általános tipológiáját is. (A General Typologie of Migration. *American Sociological Review* 1958. 266.) Továbbá: Treibel, Anette: i. m. 19-20.
- 9 Mühlum, Albert: Armutswanderung, Asyl und Abwehrverhalten. Globale und nationale Dilemmata. *Aus Politik und Zeitgeschichte* 1993. 5-7.
- 10 Uo. 8-9.
- 11 Peter J. Opitz: Migration. In: *Handwörterbuch Internationale Politik.* Hrsg.: Wichard Woyke. Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung 1995. 276-278.
- 12 Uo. 279.
- 13 Uo. 280-282.
- 14 Thränhardt, Dietrich: Entwicklungslinien der Zuwanderungspolitik in EG-Mitgliedsländern. In: *Zuwanderungspolitik in Europa.* 1994. 35.
- 15 Thränhardt, Dietrich: I. m. 35-37.
- 16 *Die EG-Staaten im Vergleich.* 1992. 484-486.
- 17 *Annuario Statistico Italiano.* 199.
- 18 Kiss Judit: Nemzetközi migráció: tények, tendenciák és távlatok. Kelet-Európa és a nemzetközi migrációs folyamatok. In: *Új Exodus. A nemzetközi munkaerőáramlás új irányai.* Szerk.: Tamás Pál - Inotai András. Budapest 1993. 52-57.
- 19 1991 februárjában Robert Brym kérdőíves mintavétel felhasználásával megkísérelte megbecsülni Kelet-Európa migrációs potenciálját. Az ezerszemélyes minta alapján 10 és 17 millió közöttire saccolta a térségből Nyugatra távozni kívánók számát. Beismerése szerint azért dolgozott ilyen nagy tőrés határokkal, mert az alkalmazott módszer elmosza a határokat a migrációs szándék és annak megvalósítása között. Robert Miles a glasgow-i egyetem kutatója is úgy találta 1993 áprilisában, hogy az Európai Közösség megbízásából készült, 25 millió kelet-európai kivándorlót jósoló felmérésnek a kérdéseire a nagy-britanniai polgároknak mintegy fele azt válaszolta volna, hogy az adott gazdasági helyzetben mérlegelné a kivándorlást. Úgy tűnik, hogy a kérdőíves módszer elsősorban a saját (gazdasági) helyzettel való elégedetlenség mérésére alkalmas, s arra kevésbé, amire szánták: a tényleges migrációs potenciál szondázására. Vö. Brym, Robert: Csehszlovákia; Magyarország, Litvánia, Lengyelország és Oroszország emigrációs potenciálja. In: *Útkeresők.* Szerk.: Sik Endre. Budapest 1993. 9-17. - Robert Miles felmérésének eredményét közli Thränhardt: i. m. 40.
- 20 Thränhardt, Dietrich: I. m. 42-44.

- 21 Böhm Antal: Előítélet és xenofóbia a helyi vezetők értékrendjében. In: *Útkeresők*. Szerk.: Sík Endre. Budapest 1993. 85-91.
- 22 Thränhardt, Dietrich: I. m. 45.
- 23 Uo. 45-48.
- 24 Uo. 48-51.
- 25 Uo. 51-56.
- 26 Uo. 58-59.
- 27 Scheidges, Rüdiger: Von abgestimmter EG-Politik kann keine Rede sein. *Der Tagesspiegel* 1991. 20. 1.
- 28 Opitz, Peter J.: I. m. 281-282.
- 29 European Community Countries 1993. In: *A Report to the Trilateral Commission. International Migration Challenger in a New Era*. New York-Paris-Tokyo, The Trilateral Commission 1993. 50.
- 30 Degey Manfred: Perspektiven einer um Fassenden Zuwanderungspolitik in der EG? In: *Zuwanderungspolitik in Europa. Nationale Politiken. Gemeinsamkeiten und Unterschiede*. Hrsg: Hubert Heinelt. Opladen, Leske-Budrich 1994. 170-173.
- 31 Németország nagy erőfeszítésekkel törekszik nyitott demokrácia maradni, az állampolgárság leszármazási alapú felfogása irányából elmozdulni a területi elvű felfogás felé. European Community Countries. In: *A Report to the Trilateral Commission* 1993. I. m. 60-66.

FERENC CSERESNYÉS

Potentialities and Trends of Migration in Europe

Since the beginning of the 1980s we are witnessing the worldwide emergence and rapid spread of a new problem. It is the phenomenon of mass population movement. The paper presents an overview of the characteristics of this new wave of international mass migration. After presenting a typology of migration, it discusses the causes of migration as well as the immigration policies of countries which have traditionally been receiving migrants or which have recently began to receive them. The author points out the contradiction between the theory of immigration policies of rich countries and their practical implementation. As the movements of today's refugees and migrants are the consequence of far-reaching historical processes it is very difficult to formulate and operationalize strategies for the handling of mass migration. The paper concludes with an assessment of possible strategies.